

Jegyzetek

A X^uāstvānīft szó pártus eredetű, jelentése ‘gyónás’: vö. pártus *xw štw ’nyft* (Asmussen 1965: 204), vö. még pehlevi *xwastūgth* ‘confession’ (MacKenzie 1986: 96)

1. xormuzta Különféle jelentésben és formában igen elterjedt. Átvette a buddhizmus is. A név az óperzsa *Ahura Mazda* (> középperzsa *Ormazd*, korai újperzsa *Hormuzd*) eredetileg a zoroasztriánus (mazdaizmus) óperzsa vallás istene, *ahura* ‘Isten, úr’, *mazda* ‘bölcesség’. A név először a Behisztuni (< *Bagastana* az istenek helye, a mai Kermanshah (Irán) közelében) feliraton fordul elő i.e. 6. században. Az óperzsa *ahura* és *mazda* szavak indoeurópai eredetűek.

A manicheus panteonban Hormuzta istenként szerepel, ugyanakkor a Fény Birodalom urának első előhívására megjelenő Első Ember neve is, aki a Sötétséggel való harcban az isten „helyett” küzd (mivel isten nem cselekvő entitás) (Simon 2011: 402).

tāngri Az ótörökben az ég és a főisten neve. Szokás az ótörök vallást tengrizmusnak is nevezni. A szó eredete a homályba vész, nyomai talán a hszingnu-ban. Kínai eredeztetése téves (Doerfer 1963-1975/2: 577-585). Szövegünkben ‘isten’ és ‘ég’ jelentésben egyaránt előfordul (ld. még 200. sor ‘ég’).

beš tāngri vagyis az Öt isten. A manicheizmusban az ötös a szent szám, az öt elem mint a világ alkotórészei, Hormuzta emanációi. Az öt pozitív elem: a Lég (Karánál tévesen Szellő), a Szél, a Fény, a Víz és a Tűz (Simon 2011: 402).

2. qamağ tāngrilār A felső, a Fény birodalmában lakozó „minden” isten, vagyis a Fény panteonjának minden tagja.

sözinlügün A: at the command, K: az összes istenek szózata szerint. Az alapszó a török *söz*, amelynek jelentése ‘anything spoken’ (ED 860), de a *söz* jelenthet parancsot is, ld. a későbbi híres *sözümüz* ‘a mi parancsunk’ formulát. A *söz* szón az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel található meg, majd a „pronominalis n” után a +*IgUn* morféma következik. (Erdal 2004: 180).

+**IgUn** A komitatívuszi +*IgU* esetrag manicheus szövegekben előforduló variációja. A komitatívuszi rag jelentése valószínűleg már elhomá-

lyosult, ezért a hasonló funkciójú +(X)n instrumentáliszi végződéssel egészítették ki (Erdal 2004: 180).

3. yäk A: devil, K: ördögség. A rossz szellem, démon török neve. Török etimológiája talán a *ye-* ‘to eat’ (ED 869) tővel függ össze, alakilag ld. *yok* ‘nothing(less)’ < **yo-*, *yük* ‘a load, burden’ < **yü-* (Erdal 1991: 257 *yäk* nélkül). A szót az ED (910) szogd jövevényszónak vagy a szanszkrit *yakka* szó kínai átírású átvételének tartja, melynek jelentése ‘demon, devil’. Nem fogadja el az elméletet, miszerint a *yäk* a *ye-* ige képzett (*yä-k* vagy *yä:k* < *yä-gäk) formája. Szanszkrit eredeztetése téves. ld. **ičkäk** 182. jegyzet.

süngüškäli A külön ki nem mutatható **süng-* (vö. *süngü(k)* ‘a lance, spear’ (ED 834)) alapigéből kooperatív -(X)š- képzős ige ‘to fight (one another)’ (ED 842) -*gAll* igenévi alakja, ahol a <k> asszimiláció eredménye.

4. ‘inti *en-* ‘to descend, come down’ (ED 168) *ain-*nal írva, amely csak *i-* kezdetű szavak előtt áll. Az <i>-vel írott szavakban ez lehet a szókezdő zárt /e/ jelölése.

anüg Olvasata valószínűleg *anüg*, ami már az ótörök kéziratok egy részében *ayüg*. Kérdés, hogy volt-e az ótöröknek egy /n/ nyelvjárása? Gabain szerint igen. Valószínűleg nem, később néhány szóban és szuffixumban, továbbá néhány nyelvjárásban a palatalizált /n/ elvesztette a palatalizációját. A nazális elem megmaradt a jakutban és a dolgánban (Erdal 2004: 71-74).

anüg qilinč A *qilinč* eredetileg ‘act, deed, action’ (< *qil-* ‘to do, to make’ (ED 616) -(X)nč (Erdal 2004: 155)) mindenfajta tettet jelentett, később jelentésszűküléssel csak a morális tetterre, a jó és a rossz tetterre, végül csak a rossz tetterre, a bűnre használták. A mongolba már így került át, ott régebben *qilinča*, később *kilinče* ‘sin’ (Lessing 1960: 466). A buddhista terminológia a szanszkrit *karma* jelölésére használta az ótörökben (ED 623).

šimnu Az iráni Ahriman ‘a gonosz, a rossz isten, a sátán’ megfelelője. *Ahriman*, *Ahremen* a középperzsa alakja az óperzsa, zoroasztrianus *Angra Mainyu*-nak. A törökbe a *šimnu* szogd közvetítéssel került: szogd *šmanu* < *tdrmnw < *aθramanu < *ahra-manu ‘Ahriman, demon’ (Gharib 2004: 375) vagyis a *šimnu* és az *ahriman* egyazon óiráni szókapcsolatra mennek vissza. A magyar *ármány* szóval való egyeztetése téves, ez utóbbi a német *arman* ‘paraszt, jobbágyp’ szóból (TESZ 178).

5. beš törlüg yäklär vagyis az ötféle démon. Ugyanúgy ahogy Hormuztának öt „fia” van, a Sátánnak is öt emanációja: a Füst, a Tűz, a Perzselő Homokvihar, a Víz és a Sötétség (Simon 2011: 401).

6. tängrili – yäkli, yaruqlı – qaralı A türk rovásfeliratokban még létező ellentétjelölő +II, amely fokozatosan kiszorult a török nyelvekből (Erdal 2004: 166–167).

A Fény és a Sötétség elkeveredése valójában az érzékelhető világ létrejötté, amelyben a jó és a rossz, a fény és annak hiánya, a sötét keveredik.

8. xormuzta tängrı oğlanı Itt már az Öt isten, mint Hormuzta „fiai” jelennek meg.

özüt A szó bizonyos vélemények (pl. ED 281) szerint összefügg az *öz* ‘spirit, self’ szóval (ED 278). Az *öz* eredetileg a személyes életlélek, maga az élő személy, később egyre inkább névmási jelleget ölt, *kentü öz* ‘self’, *öz* ‘own’: *öz yerim* ‘my own place’. A manicheus szövegekben *öz* ‘lélek’. Buddhista szövegekben az inkarnálódott lélek. Az *özüt* képzése nem világos, egy domináns {+U} **özü-* és ebből egy deverbális *özü-*{Ut} morfológiailag lehetséges, jelentésstanilag problematikus. Többes számként való magyarázata is nehézségeket okoz. A szó megvan a szibériai nyelvekben, haksasz: *üzüt* ‘A meghalt lelke, amely teljesen eltávolodott e világtól, és amely szerencsétlenséget hoz az emberekre’, *Üzüt han* ‘a megholt lelkek birodalmának uralkodója’ (Butanaev 1999). Sem Asmussen, sem Kara nem döntenek el, hogy az Öt isten és a lelkünk azonos-e, egymás mellé sorolják.

9. sön A: for some time, K: egy ideig. Az ótörökben létezhettek egy, egyelőre csak kikövetkeztetett *sö névszó, amely olyan alakokban maradt fent mint: *söde/södin berü* ‘for a long time past’ (ED 781), *söki* ‘former, of old’ (ED 819). Ehhez kapcsolódik a - Clauson téves olvasata miatt általa nem regisztrált - *sön*, amely egy {+n} időhatározói funkcióban szereplő instrumentális rag (Erdal 2004: 379).

balıg bařlıg A: was wounded (hendiaioin), K: megsérült, megsebesült. *bař* ‘a wound’ > *bařlıg* ‘wounded’ (ED 381). Kérdéses, hogy a *ba* a *balıg* szóban önmagában is sebet, sérült voltot jelent-e. Esetleg mutathat egy korai, megörzött lambdacizmust: *ballıg-bařlıg, ld. *tül~tüř* ‘dream’, stb. (Róna-Tas 1972: 227-236). Mindenesre a *balıg-bařlıg* egy szópáros.

11. suq A: Āz, K: Sívár ördög (*Āz yäk*). A *suq* szó jelentése az ótörökben ‘greed, greedy; envy, envious, covetous’ (ED 804), itt a vágy, mohóság démonát jelöli. Így az iráni *āz yäk* ‘mohóság démona’ megfelelője. Ez a szó is megvan az ótörökben (ED 277) (vö. kínai manicheus szövegekben: Mohóság démona, Kósa 2011: 236) .

13-14. ögsüz köngülsüz boltı A: became witless and weak-willed, K: eszméletlenülé, érzéstelelenülé vált. Az *ög köngül* gyakori hendiaioin az

ótörökben. Clauson szerint a szókapcsolat jelentése ‘the mind’ (ED 99, 117). Az *ög* ‘thought, meditation, reflection’ az *ö-* ‘to think; to think of (something)’ ige *-(X)g* képzős származéka (ED 2, 99; Sevortjan 1974: 501-502; Erdal 1991: 198). A *köngül* jelentése ‘the mind; thought; the heart’ (ED 731). A manicheus vallásban az értelemnek különösen fontos szerep jut, ez ugyanis a megváltás elindítója (Simon 2011: 400).

15. mǎngigü Az ótörök szövegekben előfordul *bǎngigü*, *bǎngü*, *mǎngü* és *mǎñü* alakokban is (ED 350-351; Sevortjan 1978: 113-114; Erdal 1991: 154). A mongol nyelvekbe is bekerült (vö. kl.mong. *möngke*; halh. *мөнх* (Lessing 1960: 547)). Az eredeti alak a *bǎngigü* lehetett, amely alakban a *+gU* denominális nőnemképző található meg. A *+gU* képző szellemi állapotot jelölhetett (vö. *enč+gü* ‘peace, tranquility’) (Erdal 1991: 164-165). Az alapszónak feltehetőleg nincs köze a *bǎñi* ‘joy, happiness’ jelentésű szóhoz (vö. Asmussen 1965: 202). A szó eleji *b-* hangnak megváltozott a képzési módja a szóban található /n/ hang hatására (vö. *bǎñ ~ mǎñ* ‘én’).

unītu ‘iddī Segédigés szerkezet; jelentése: ‘teljesen elfejtette’. Az *-U* konverbiум és az *it-* (alapjelentésében ‘to send; to allow to go, to release’ (ED 37), de itt segédigeként használt) ige együttesen azt fejezi ki, hogy az ige által jelölt cselekvés illetve történés teljesen végbemegy (Erdal 2004: 257).

16. yaruq tängrilärdä atrilti A transliterációban szereplő *ä* írásmódnak Zieme szerint nincsen fonematikus értéke, ez csupán a manicheus írásos szövegek ortográfiai sajátossága (1969: 21). Hasonló alakok előfordulnak még például a 16, 29, 40 stb. sorokban. A korai ótörök emlékekben - így a rovásfeliratokban is - a lokatívuszi *+dA* morféma ablatívuszi jelentésekben is használatos volt (Erdal 2004: 372). A *Huasztuanift*ben következetesen a *+dA* morfémat használják ablatívuszi jelentésben; így például a 16-17, 32, 35 sorokban. Ez mindenképpen arra utal, hogy a szöveg korai keletkezésű.

17. ta Az előző sor utolsó szavának toldalékának megismétlése.

18-19. ögümüzni saqinčimizni A: our intellect and our thoughts, K: eszmélésünket és gondolatunkat. Clauson hendiadioinként hozza, és ‘our thoughts’ fordítást ad (ED 99).

19. azğurduqin A *-dUk* „participiumi” morfémaéhoz az insztrumentáliszi *+(X)n* rag kapcsolódik, így együtt egy összetett konverbiumi morfémat alkotnak, ami oksági viszonyt fejez ki (Zieme 1969: 84; Erdal 2004: 319). Nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy jelen szöveghelyen a

-duq morfémát egy egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel (+i) követi, és csak utána kapcsolódik az insztrumentáliszi rag (+n) (Erdal ezt az olvasatot feltételezi, 2004: 485), vagy a *-duq* után közvetlenül jön az insztrumentálisz (+in). A *-dUk* morféma ráadásul állhat birtokos személyjellel vagy anélkül is (*-dUkdA*).

azğurduqin arqun Az *azğurduqin* után következő szövegrész sérült a kéziratban. Le Coq (1972: 570) ezt a szöveghelyet nem olvashatóként jelzi, és nem ad javaslatot az olvasatra; Asmussen (1965: 128) az *arqun* alakot hozza. Asmussen véleményével ért egyet Clark is, akinek az olvasata és fordítása: *ögümüzni sakinçimizni azğurtukin a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz üçün* ‘has misled our minds and thoughts into doing demonic deeds or (because) we have been ingorant and mindless mongrels’. Az *arqun* szót hozza Kaşğari is; valószínűleg két homoním *arqun* szóval van dolgunk, az egyik jelentése ‘jövő év’, a másiké pedig ‘keresztelés útján megszületett ló’ (Clark 2010: 121, 128: *arkun* ‘the word for the next year’; *arkun* ‘A horse that is cross-breed from a wild stallion and a tame mare. It is the fastest racehorse.’ (DLT I 136)). Clark az utóbbival hozza összefüggésbe a *Huasztuanifiben* szereplő alakot, azt állítva, hogy ezzel az emberiség „félvér természetére” utal a szöveg, vagyis arra, hogy az emberiség a fény és a sötétség keveredéséből jön létre. Így ez az alak mint egy speciális manicheus terminus szerepelne a szövegben. Az alak előfordul még a 206. sorban is. Ami a szó morfológiáját illeti, Clark részletesen felvázolja az **ar-* ‘to be between, to lie between’ gyök ötörökben előforduló képzett alakjait, az *arqun* szó etimológiája véleménye szerint a következő lenne: az *ar-iq* (**arq*) ‘a criss-crossing, a going between’ +*U-* denominális verbumképző > **arqu-* ‘to cross, to be between’. Majd **arqu-*-(*X*)*n* > *arqun* ‘cross-breed, mongrel’ (Clark 2010: 128).

21-22. qamağ yaruq özütlarning tözingä yiltizinga yaruq özüit ‘Fénylélek’. Szogd *rwšn yr’yw*; latin *viva anima* (Kósa 2013). A Fénylélek által juthat el az ember a megváltáshoz, a megváltó tudás ezen keresztül érhető el az egyén számára. A két gyökér pedig a két ellentétes principiumra utal (Fény és Sötét). (vö. T II D 171: „Ën, Aszlan Mengü, a két fénypalotában szilárdan bízó tanítvány, e két örök gyökérről szóló tanítást elolvastam” (Kara 2011: 207)).

äzrua Zurwān. A közép-perzsa *zrw`n*, *zrw`n* (*zarwān*) közszóji jelentése ‘time, Chronos’ (CFM I: 384-385); itt tulajdonnévként szerepel. *Zurwān* (*Ezrua*) ‘Father of Greatness’ (CFM II: 145), a manicheus panteon legfőbb istensége, „a fényvilág legfőbb lénye”, indiai forrásokban megfelel-

tetik Brahmával (Kara 2011: 196). A T II D 176 szöveghely így ír Ezru-
áról: „atyánk, a nagy király, az istenek uralkodója” (Kara 2011: 205). Az
ötörök szövegek gyakran csak *tāngriként* említik (Asmussen 1965: 202,
vö. Sundermann 1979: 101).

24. *nāčā yazīntīmīz yangīltīmīz ārsār* A: we somehow should have
sinned and erred, K: ha [...] akármiképp vétettünk és vétkeztünk. A *nāčā*
[...] *ārsār tāngrim amtī* [...] szerkezet inkább jelent valós tényeket, mint
feltételezést. Ezt alátámasztja *nāčā* (eredetileg) kérdő névmás jelenléte,
amelynek jelentése ‘how many, how much, inasmuch as’ (Erdal 2004:
213). Itt a legutoljára megadott jelentésnek kell figyelmet szentelnünk
‘inasmuch as’: ‘amennyiben (feltételes); mivel, minthogy (okhatározó)’.
A *nāčā* [...] *ārsār* két kivétellel mindig az *amtī* ‘most’ szóval korrelál,
ami megengedné a feltételes olvasatot ‘ha netán... (akkor) most’, de az
utolsó előfordulása a szövegben a 333. *nāčā* [...] 342. *ārsār anī ūčūn*, ill.
363. *nāčā* [...] 370. *ārsār kūn sayu ay sayu (yazuq qīlur biz)*. A 333-342.
sorban a tényszerű olvasat egyértelmű ‘mivel [...], emiatt’. A 363-370.
sorban szintén a ‘mivel [...], (emiatt) minden nap és minden hónapban
vétkeztünk’ fordítás lenne a helyes Kara ‘ha [...] minden nap és minden
hónapban bűnösen, vétkesen cselekszünk’ fordításával szemben, tehát a
jelen formula jelentése ‘valahányszor vétkeztünk, eltévelyedtünk’, vagy-
is nem feltételes módú, hanem tényszerű megállapítás. Ez a kifejezés
abban az időszakban elkövetett bűnökre utal, amikor a gyónó hívő még
nem tért meg.

yazīntīmīz yangīltīmīz A *yazīn-* *yangīl-* ismert hendiadioin már a ro-
vásfeliratokon is előfordul, melynek Clauson ‘to misbehave’ jelentést ad
meg (ED 988). A *Huasztuanif*tben ilyen formában a (23, 155, és 362-
363. sorokban fordul elő. A (Dat.) *yazīn-* egymagában ‘to sin against’
vagyis tudatosan bűnt elkövetni, *vétkezni*. Ebben a jelentésben, ld. 98,
188. sor. Leggyakrabban *bilmātin* [...] *yazīn-* ‘tudatlanul [...] vétkeztünk/
bűnt követtünk el’ formulával találkozhatunk (ld. 50-54, 66, 104. sor),
itt a *bilmātin* a manicheus vallásra való megtérés előtti időszakra utal-
hat, és valószínűleg nem érinti az alapige ‘tudatosan’ jelentésmozzanatát.
A *yangīl-* ezzel szemben ‘to err, make a mistake, commit fault’ (ED 951)
tudattalan hibázás, tévedés, tévelygés ill. a *yangīlu* ‘tévesen, tévelygőn,
nem előírás szerint’ jelentéssel fordítható le. A szövegben csak a gerun-
diumos alak található meg önállóan (ld. 175, 176, 177, 180. sor). vö.
a nyolcadik szakaszt (193-228. sor), amely tulajdonképpen a megtérést
írja le. Az ezt megelőző szakaszok a megtérés előtt elkövetett bűnök
meggyónásai, a nyolcadik szakaszt követőek pedig a megtérés utaniaké,

amelyekre viszont már nem ezzel a formulával utalnak. Kivéve az utolsó szakaszt (343 ill. 363. sor), amely az egész gyónás összefoglalása, tehát utal a megtérés előtti bűnökre is.

25-28. A manicheus hit szerint téves az az állítás, hogy az életet az isten (Fény) teremtette és a halál isten akaratából van. Ugyanis a manicheus hit szerint a Fény nem aktív szereplő (nem cselekszik, nem teremt), hanem belőle emanálódik, sugárzik ki minden. A tett az időben, míg a kisu-gárzás örökké létezik. A Sötétség aktivitása, harca kényszeríti cselekvésre, változásra a Fényt (Simon 2011: 401). Minden isten (így például az Élet Anyja, az Első Ember, a Fények Barátja stb.) Zurwāntól származik, de maga Zurwān nem teremtette, sokkal inkább a maga lényéből előhívja őket, vagyis ezek az istenek egylényegűek vele (Simon 2011: 402).

30. yaratiġli A *yarat-* ‘teremt, alkot’ igéhez az *-(X)gII* toldalék kapcsolódik. A *-(X)gII* participiumi morféma a vonatkoztatás alanyát módosítja. Csatlakozhat mind tranzitív, mind intranszítív (akár patiens alannyal rendelkező) igékhez is (Erdal 2004: 285-286). A toldalék különösen gyakori a manicheus szövegekben. A manicheus emlékekben, a régi ujjur buddhista szövegekkel ellentétben nem csak lexémákat, hanem mellékmondatokat is jelölhet (Özertural 2004: 225-227). A *mängigü tängrilärig yaratiġli ol tedimiz ärsär* rész jelentése tehát: ‘ő az örök isteneket teremtő [vagyis Ezrua] – amikor ezt mondtuk’. Az *-(X)gII* toldalék előfordul még a szövegben a 164. és a 261. sorokban is.

31. inili ičili A manicheizmus szerint Hormuzta, a Fény istene és Simnu, a Sötétség istene nem egyenrangúak, nem öcs és báty.

33. bilmätin A *bil-* ‘tud’ igén a *-mAtIn* konverbiumi morféma található. A *-mAtIn* alak a legkorábbi török forrásokból, a rovás emlékekből is adatható. A *-mAtIn* morfémat többnyire az *-(X)p*, *-(X)pAn*, *-(X)pAnXn* és az *-A*, *-I*, *-U* és *-yU* konverbiumi toldalékok tagadó alakjának tartják (Erdal 2004: 458). A *-mAtIn* alak a *-mAtI* konverbiumi morfémaiból és az *-(X)n* insztrumentáliszi ragból jöhetett létre. Hasonló jelenség játszódhatott le az *-(X)p* és az *-(X)pAn* morfémaik esetében is (Erdal 2004: 310, 314).

igidäyü ‘hazudva’. Az *igidä-* ige az *igid* ‘hamis, hazug; hazugság’ névszó +*A*- denominális verbumképzővel ellátott alakja. Az ED adatai szerint az ige csak a *Huasztuanift*-ben található meg (ED 104).

34. čulwu Az ED ‘blasphemy’ jelentésben hozza; Clauson szerint jövevényt a manicheus terminológiában, feltehetően a szogdból, azonban egyelőre még nem adatható (ED 418).

35. yazuq yazintimiz ‘vétket vétkeztünk’. A *yazin-* ‘vétezik’ tárgyatlan ige, a *yazuq* itt nem valódi tárgy, csupán egy áltárgy; hasonló az olyan típusú szerkezetekhez, mint a magyar *halált hal*, vagy *álmodt álmodik*. A *Huasztuaniift* gyakran él azzal a stílusesszakkal, hogy a tárgyatlan igéknek egy - az igékkel azonos tóból képzett - áltárgyat ad. Ilyen például *bačaq bača-* ‘böjtöt böjtöl’ (175, 284, 313. sorok), *igid igidä-* ‘hazugságot hazudik’ (136. sor), *yilwi yilwilä-* ‘varázst varázsol, varázslattal varázsol’ (145-146. sor), *yükünč yükün-* ‘hódolatot hódol, hódolattal hódol’ (167. sor).

36-37. Raimast Färzind Valószínűleg a másolatot (fordítást?) megrendelő neve, v.ö. Pehlevi *farzand*, Man. *frzynd* ‘child, son, offspring’ (Mackenzie 1986: 33). Csak a berlini anyagban szerepel a neve (Kara 2011: 196).

37-38. yazuqda bošunu ötünürmän ‘a vétkek alól bocsánatért esedezem’. A későbbi ótörök szövegekben többnyire a *-GALL ötün-* konverbiumi morfémával alkotott segédigés kifejezéssel adták vissza, hogy ‘valaki könyörög egy cselekvés megcsinálásáért’ (nem feltétlenül különböző alanyokkal). Ezzel szemben a manicheus szövegekben (és a korai ótörök szövegekben is) az *-U* konverbiomot használják ilyen funkcióban (vö. Erdal 2004: 409).

38. Manastar hirza Formula a bűnök alóli feloldozásért való könyörgéskor, ‘Bocsásd meg a mi vétkeinket’, ‘Kyrie eleison’. Pártus eredetű kifejezés a *Huasztuaniift*ben (hasonlóan például magához a *Huasztuaniift* szóhoz). A pártus szavak jelenléte azt bizonyítja, hogy a keleti manicheizmusban az egyházi nyelv a pártus volt – feltehetőleg a 6. századig, amikor felváltotta a szogd (Asmussen 1965: 204) Az *āstār* (‘st’r, ‘st’r, ‘st’’r) ‘sin, guilt’ jelentésű szó megtalálható a közép-perzsában és a pártusban is (DoMT I. 55). A szövegben olvasható *hirza* szó a pártus *hyrz-* (*hirz-*) ige egyes számú felszólító alakja (*hyrz’*) (DoMT III. 197).

39. qutluğ pats[...] *qutluğ patsar*. A zoroasztrianus gyakorlat szerint a kész szöveg végén használtak hasonló formulát. De buddhista szövegekben van példa a szöveg belsejében való használatra is (Asmussen 1965: 204-205). Pehlevi *padisār* ‘beginning, basis’ (Mackenzie 1986: 63).

40. күн аҗ тәңҗри ‘a Nap és Hold Istene’, azaz Jézus. Ezt alátámasztja a T II D 176 (MIK III 201a) manicheus szöveghely 20-21. sora is: *ölügüg tirgürügli ay t(ä)ngrī* ‘a holtakat föltámasztó Hold Isten’, ahol a ‘holtakat feltámasztó’ rész biztosítja a Jézussal való azonosítást. Asmussen (1965: 205) szerint Jézus ilyen megnevezése a keleti, belső-ázsiai manicheiz-

mus sajátossága. Jézus a manicheizmus egyik központi alakja: azáltal, hogy elhozza a megváltáshoz elengedhetetlen gnóvizst az anyagi (sötét-séggel szennyezett) világban ragadt embert segíti hozzá a megváltáshoz. Jézus lakhelye a Hold, ezért ezzel is szokás azonosítani (Simon 2011: 436-437) A *Huasztuanift* szövegében többnyire *kün ay tängri*ként fordul elő, de a 298-299. sorban csak *ay tängri* olvasható, de ugyanarra az istenre utal mind a két megnevezés.

yaruq ordu ‘Fény(es) Palota’/ ‘Fénybirodalom’ A: ‘Palaces of Light’. Kara: a fény két palotája. A Fénybirodalom, vagyis Zurwān lakhelye (Simon 2011: 400).

41. oluruğma Az *-(X)gmA* participiumi morféma a vonatkoztatás alanyát módosítja (Erdal 2004: 283), használata tehát hasonló a törökországi török *-(y)An* participiuméhoz. Az *-(X)gmA* morfémát a rovásírásos és a manicheus szövegekben vonatkoztatói mellékmondatok jelölésére használták, továbbá az így alkotott szerkezetek névszóként is használhatóak voltak (például *yükünč yükünügmä* ‘imádattal imádó’ a 167. sorban). A buddhista szövegekben ezzel szemben csak néhány lexikalizálódott szerkezetben fordul elő a morféma (például: *är-, te-, uç-, käl-* igékkel), továbbá az *-(X)gmA* morfémával jelölt alakok névszóként nem használatosak (Özertural 2004: 227-228).

42. burçan A: prophet, K: látnok. Eredetileg buddhista terminus, és mint ilyen, a jelentése ‘Buddha’. Az ED szerint a kínai *fu* ‘Buddha’ és talán a *çan* szó összetételéből alakult ki (ED 360). A mai kínai *fū* egy korai középkínai *but* alakra megy vissza, ami alkalmas volt a Buddha név átírására. Ez a *but* később *bur* lett, pontosabban a /t/ zöngésedett, spirantizálódott és egy ponton már /ð/-nek hangzott, majd eltűnt. A *but* > *bud* belső kínai változás, ennek /bur/ visszaadása viszont török (egyébként a tibetiek is így hallották). A kínai szókezdő szabálytalanul lett *b-*ből *f-*. A „*bur*” szó tehát magában Buddhát jelentette, majd ehhez tiszteleti címként került a *qān*, amely egyes szövegekben meg is maradt *burqan* alakban, később vagy másutt az /r/ hatására *burçan* lett. Az ujjur manicheus szövegekben a *burçan* az emberi küldöttek megnevezésére szolgál (szemben a *tängri*vel, ami az isteni természetű követek neve) (Kósa 2013). *Burçan* például Máni, Jézus és Buddha is.

arīg nom ‘szent tan, szent vallás’. Ellentéte a hamis tan (*igid nom*). Az *arīg* ‘tisztá’ már az ótörök korszakban jól adatolt ‘szent’ értelemben is. A *nom* a görög *nomos* ‘törvény’ szóból származik. A manicheus szövegekben azonban sokkal inkább ‘vallás, (vallásos) tan’ a jelentése. Ezt a

jelentést támasztja alá, hogy a *nom* szót a buddhista vallási szövegekben a szanszkrit *dharm*a megfelelőjeként használták, továbbá a DLT is ‘valás’ jelentésben hozza: *tāngri nōmi* ‘the religion of God’ (DLT II. 218). ld. még 109. jegyzet

45-46. tāngri yeringärü barsar öngü [...] qapīgi : күн ай тәңгри ол: A manicheus felfogás szerint a Sötétségtől elváló, „megváltott” Fényelemek a Napon és a Holdon keresztül jutnak a Fénybirodalomba.

48. tāgrä tolī ‘körbe’. A *tāgrä* ‘(all) around; surroundings’ az ótörökben elő nem forduló **tāgir-* ‘körülvesz’ ige -*A* konverbiumi morfé mával ellátott lexikalizálódott alakja. (A **tāgir-* ige előfordul a *tāgirmi* ‘round, circular’ szóban is.) (Erdal 1991: 388, 537; ED 485) A *tolī* szó ‘all around’ jelentésben csak a *tāgrä tolī* hendiadionban fordul elő (ED 491). A *tolī* a *to-* ‘elzár’ ige passzív morfé más alakjának (*tol-*) -*I* konverbiumi morfé mával ellátott formája. A szó ‘(kerek) tükör’ jelentésben a mongolba is átkerült *tolī* ‘mirror, metal plate’ (Lessing 1960: 821).

49. bulunguguğ A *bulung* ‘sarok, szöglet’ jelentésű szón kétszer van jelölve az akkuzatívusz (+*Ug*).

56. tepän A *te-* ‘mond’ igén az -(*X*)*pAn* konverbiumi morfé ma található. A toldalék feltehetőleg az -(*X*)*p* konverbiumi és az +(*X*)*n* insztrumentális morfé másból jött létre (hasonló módon mint a -*maIn* konverbiumi morfé ma) (Erdal 2004: 314). Ez a morfé ma viszonylag gyakori a korai ótörök (rovásírásos és manicheus) szövegekben (Erdal 2004: 309-310), de a *Huasztuanif*ben csak a *te-* igével fordul elő. A *tep*, *tepän* vagy (a feliratokban használatos) *teyin* jelölheti a direkt idézést, ilyenkor többnyire az e szavak előtti mondatrészt adja meg az idézett szöveget. Ugyanakkor függő beszéd esetén is használhatóak, ezt láthatjuk jelen példában, továbbá a 199-205. sorokban is (Erdal 2004: 504-507).

61-63. ärksizin toğar batar ärki bar ärsär toğmazun tedimiz ärsär A: if we should have said: „Without (their own) power they rise (and) set. If their (own) (absolute) power is present, (then) make them stop rising! K: ha azt mondtuk volna, hogy nem saját erejük ből kelnek és nyugosznak

66. yazuquğ A *Huasztuanif*ben mindenhol *yazuqda bošun-* formában fordul elő, vagyis a +*dA* toldalékkal.

69-74. beš tāngrikä çormuzta tāngri oğlanīnga bir tūtura tāngri : ekinti yel tāngri : ücünç yaruq tāngri : törtünç suw tāngri bešinç ot tāngri A manicheus mitológia szerint amikor a Sötétség Birodalma megtámadja a Fénybirodalmat, akkor Zurwān előhívja az Élet Anyját, aki

előhívja az Első Embert (vagyis Hormuztát). Hormuzta pedig előhívja a *Huasztuanift* által is felsorolt öt princípiumot (ld. 1. jegyzet), ezeket olykor Élő Léleknek is nevezik (Simon 2011: 402).

78. baru umatīn ‘nem tudván menni’. Az *-U* konverbiummal jelölt ige és az *u-* (alapjelentésében ‘képes valamire, tud’) segédige együttes használatával a képesség modális tartalmát fejezik ki az ótörökben. Az ujjur szövegekben az *u-* ige gyakran tagadó alakban van; az állító megfelelője az *-U bol-* szerkezet. Ritkán az *-(X)p* konverbiummal is állhat az *u-* segédige (Erdal 2004: 258-260).

79-81. üzä on qat kök asra sägiz qat yer beš tängri üčün turur Az anyagi világot a sötétséggel összekeveredett, és attól megszabadulni nem tudó Öt isten miatt alkották meg. Asmussen (1965: 215) több példát is hoz más manicheus szövegekből arra, hogy a föld és az ég rétegeit elkülönítették. A föld és az ég megteremtésére a török nyelvű manicheus mitológiai-kozmozgóniai szövegekből is van példa, így a T II D 173b1 (U 169 I) szövegében *ög tängri* ‘Anyá isten’) és *wadžiwantag tängri* ‘Wadžiwantag isten’) alászáll, majd megmenti és megtisztítja Hormuzta istent. Azonban az Öt istent nem tudják megszabadítani. Ezután teremti meg *ög tängri* és *wadžiwantag tängri* az eget és a földet. A leírás szerint először a tízrétegű eget teremti meg, majd tizenegyedikként az *a<n>h(a)rw(a)z(a)nag* ‘zodiákus, állatöv’) rétegét. Azonban mivel a kézirat töredékes, nem tudunk meg többet az ég és a föld teremtéséről (vö. Özertural 2008: 41-46). A *Kephalai*ban pedig a nyolc földre talá-lunk utalást: „a nyolc föld lent: négy kevert, és a sötétség négy helye” (Hasznos 2011: 153).

82. üzäking üzä ‘felső; felett; fent’ szóhoz a *+kI* jelzőket létrehozó morféma és a genitívuszi rag kapcsolódik. A *+kI* morfémával jelölt alakhoz akkor járulhatnak esetragok (jelen esetben a genitívusz), ha a jelzett szó nincs jelen a mondatban (Erdal 2004: 189).

86-89. södä bärü beš tängri bilmätin anig yawlaq biligin näčä sädimiz bert(t)imiz ärsär A mondatban *bert-* ‘to injure hurt someone’ (ED 358) ige *-(X)t-* műveltető képzős alakjáról van szó. A szöveg helyesírási sajátossága, hogy a *-(X)t-* kauzatívusz utáni *-DI* múlt idő mássalhangzója nincs kiírva, feltehetően azért, mert zöngéesség szerint hasonul a képző /t/-jéhez, és az így létrejövő (másodlagos) geminátát a szöveg egyetlen <t>-vel jelöli. Lásd még: 94, 124, 125, 126, 127, 224, 239, 240, 369, 370 sorok.

89-90. tört yigirmi törlüg baš qiltimiz ärsär Az anyagi világ dolgait az ember a különböző tevékenységei során megsebzí, károsítja. Ez azért számít bűnnek, mert a *Huasztuanifft*ben az Öt isten formájában megszemélyesített „Fényelemek” az anyagi világ alkotóelemei közé tartoznak, és amikor az anyagi világot az ember valamilyen formában átalakítja, megsérti, akkor valójában a Fény ellen követ el bűnt, a Fényt sebesíti meg. Az ilyen módon okozható tizennégy seb egy részét egy Sundermann (1985) által publikált közép-perzsa manicheus töredékből (M 12) ismerhetjük meg. A kéziratnak csak a szárazban okozott sebeket leíró része maradt ránk, a nedvesben okozott sebekről szóló szakasz elveszett. A szárazban okozott sebek a következők: az ürülék és a piszok, amit rászórnak; a hegyek súlya; a földbe temetett hullák rothadása és bűze; faekével, ásóval, vasekével és hasonló szerszámokkal okozható sebek; az olvasztókemencében, sütőben, pörkölőkemencében okozott égési sebesülések; a források és kutak betemetése; a rátaposással, eltiprással okozott sebek (Sundermann 1985).

92. tirig öz(üg) A: Living Self, K: az életet magát. *tirig öz* ‘élő én’ = Ágoston *anima viva* (Simon 2011: 426), Élő lélek = élő én (Simon 2011: 406).

93. aš ‘ičkü tängri A: the God of Eating and Drinking (the God, the divine of food and drink), K: étel és ital istene. Továbbá Asmussen jegyzetében: „the divine food and drink” (i.e. the divine (Living Self in what is eaten and drunk)) (1965: 215).

95. quruğ öl yer A: the dry and wet earth, K: a száraz vagy nedves föld. Egy másik manicheus szövegben is előfordul, a világ teremtési folyamatának leírásában: „a szárazság és nedvesség két földje” (Kósa 2011: 237). Talán párhuzamba állítható az Arisztotelészi világgéppel, melyben a világ két nagy részre oszlik: földi szférára, ebben a négy elem, a tűz (meleg és száraz) a levegő (meleg és nedves), a víz (hideg és nedves) és a föld (hideg és száraz) alakul át egymásba; az égi szférát pedig az ötödik elem (latinul quinta essentia=kvintesszencia) az éter tölti ki.

beš törlüg tñlīg ld. 116-121. jegyzet

96. beš törlüg ot ‘iğač A növényi világ öt osztálya, konkrét felsorolása nem ismert. A kínai írásos Himnusz tekeres gyónási szöveget tartalmazó részében is „ha kárt okoztunk volna az Ötrészű Dharma-testnek, folyamatosan tékozolván elhasználtuk azt; ha kivágtuk az ötfajta fűvet s fát”. Az Ötrészű Dharma-test az öt tiszta elemet jelenti (Kósa 2011: 256).

101. söki tängri yalawači burxanlarqa A: (About sins) Against the always existing messengers of God, the prophets, K: a régi istenek küldöttei ellen, a látnokok ellen, ED: the former messengers of God' (819). Asmussen a fejezet címeként, nem a mondat részeként értelmezi a szövegész. A *söki* (*sö+ki*) szót 'always existing'-ként fordítja. ED és Kara értelmezése megegyezik, de míg Kara az istenek jelzőjeként értelmezi a szót, addig ED és A *burxan* jelzőjeként. A *yalawač* iráni eredetű szó, jelentése 'diplomatic envoy from one ruler to another, ambassador', manicheus és muszlim szövegekben 'próféta'. A szó utolsó szótagja a *-wač* iráni szó, melynek jelentése 'voice' (ED 921). Doerfer szerint (1963-1975/4: 107) ismeretlen eredetű, belső-ázsiai, törökök előtti szó. Más manicheus szövegekben előfordul a *söki burxanlar* kifejezés, ezzel párhuzamosan buddhista szövegekben *öngräki burxanlar* 'korábbi buddhák' ill. *yeti burxanlar* 'hét buddha' kifejezés. Ez utóbbi a szkr. 'sapta Buddha' tükörfordítása, amely a vallásalapító Sākyamuni Buddhára, és hat más fő buddhára utal. Az *öngräki burxanlar* pedig ugyanezekre a személyekre utal. A manicheus *söki burxanlar* a buddhista kifejezés fényében szintén Máni előtti prófétákra vonatkozik, úgy mint Enok, Zoroaster, Buddha, Jézus (Tokyürek 2012: 2891). A fentieket szem előtt tartva egyéb szintaktikai fogódzó hiányában azonban nem lehet világosan eldönteni, hogy a szöveg írója tulajdonképpen [*söki [tängri yalawači]*], *burxanlar* 'Az ősi isteni próféták,(vagyis) a burhánok' vagy [*söki [tängri yalawači [burxanlar]]*] 'Az ősi, isteni próféta burhánok' értelmezést használta-e, de a kettő közötti különbség nem is túl nagy. Mi az előbbi értelmezést választottuk.

103. buyanči bügtäči (hend.) A *buyan* 'jóság, jó cselekedet, jó cselekedet eredménye' szanszkrit eredetű szó (*pü-nya* 'jámbor, kedvező, éretnyes, kiváló, szent, szép, ünnepi; jó cselekedet, érdem, tisztaság, tisztítás' (SzMSz 564)); buddhista terminusként is használatos az ótörökben (ED 386). Szogd közvetítéssel került a törökbe: *pwny'n(h)* 'piety, religious merit' (Gharib 2004: 329). A *buyan* névszóhoz a *+čI* toldalék járul, ami nem csak foglalkozásneveket képez, hanem (emberi) tulajdonságokat megnevező jelzőket is. (például *yağiči* 'civakodó', *küniči* 'irigy' stb.) (Erdal 1991: 113). A *bügtäči* nem fordul elő más ótörök szövegben, csak a *Huasztuanifiben*, a *buyanči* szóval hendiadioint alkotva. A szókapcsolat előfordul a 178-179. sorban is, akkor a *bügtäg* alak olvasható (ahol a *-g* nem értelmezhető akkuzatívusszal ellátott alakként, mert ezek nem specifikus tárgyak). Asmussen (1965: 216) megjegyzi, hogy a pétervári kéziratban a 103. sorban is *bügtägči* alak található. A *bügtägči* olvasa-

tot támogatja, hogy az ótörökben igen aktív az ágenseket, vagy ágensek tulajdonságát megadó jelzót képező *-(X)gēl* morféma (Erdal 1991: 371-374). Ebben az esetben egy **bügtä-* igetővel kell számolnunk, ami szintén nem található meg más ótörök forrásban. A *bügtä* szóhoz, ld. még *böjt* (TLH 169-170).

107. ädgü qilinč A vallás szempontjából helyes viselkedésmód, ellenében a *anig qilinč* ‘helytelen, gonosz tett’-el (ld. 4. jegyzet). Az *ädgü* jelentése ‘good’ minőségi és morális értelemben is (ED 51). Az utóbbira párhuzamként ld. a magyar *ünnep* és *egyház* szó *egy-* ‘holy’ előtagját (TLH 978, 307-310).

108. arīg dintar A: holy Electi, K: szent kiválasztott, ED: ‘pure Elect’ (213). Az *arīg* szó jelentése eredetileg ‘clean, pure’ (ED 213). A szövegkörnyezet alapján Asmussen ‘holy’ fordítása a releváns, bár a ‘pure’ (‘büntelen’) is elfogadható. A ‘makulátlan, be nem szennyezett’ jelentésárnyalon keresztül jutunk a ‘szent’ jelentéshez. A *dintar* szogd eredetű szó: *ḍynḍ`r*, *ḍynd`r* ‘religious, priest, monk, electus’ (Gharib 2004:149) az ótörökben ‘izbrannyj, člen manihejskoj obščiny’ (DTS 160). A *ḍēn* <*ḍyn*> ‘religion, belief’ (Gharib 2004:148) +*tar* képzős alakja, eredeti jelentése ‘vallás-os’, a ‘kiválasztott’ jelentés ehhez képest másodlagos, viszont korainak tekinthető, mivel a középkori latinban és a szogdban szintén ‘electus’, vagyis ‘kiválasztott’ jelentés található. Feltételezhetően ez utóbbi jelentés már a kereszténység és a manicheizmus közös gyökerét alkotó eszmerendszerben kialakulhatott (vagy a korai kereszténységben, ahonnan a terminus átkerült).

109. tängri nomī A: the Law of God, K: isteni tanítás, ill. **111. nom törü** A: the Doctrine and the Law, K: a tanítás és törvény. A *törü* eredetileg ‘íratlan törvény, szokásjog’ jelentéssel jelenik meg az ótörök rovásfeliratokon. A manicheus terminológiába ‘vallási előírás’ jelentéssel került át, amely alá van rendelve a *nom*-nak (ED 531). A *tängri nomī* és a *nom törü* így tehát szorosan összefügg, az első az isteni tanítás (a keresztény terminológia szerint *ige*), a második az ezen alapuló tan ill. előírás, tkp. a manicheus vallás. ld. 42. jegyzet

116. beš törlüg tīnlīg A manicheus vallás az élőlényeket öt csoportra osztja: az emberiség, a négylábú állatok, a repülő élőlények, a vízi élőlények, csúszómászók. Ezek összefoglaló neve a *tīnlīg turalīg*. A hendiadioin a *tīnlīg* ‘living creature’ (ED 520) [< *tīn* ‘breath’ (ED 512) +*lXG*] és a *turalīg* (ED 549) [< *tura* (ED 531) +*lXG*] szavak összetételéből jön létre. A második elem jelentése bizonytalan, csak a manicheus

irodalomban és csak a *tīnliġ* szóval együtt fordul elő.

119. uċuġma tīnliġ Szó szerinti fordításban ‘repülő élőlény’. Az *-(X)gmA* participiumi morfémaival kapcsolatban ld. 41. sornál lévő jegyzetet. A buddhista szövegekben (ahol egyébként az *-(X)gmA* participiumi morféma már nem volt használatos mellékmondatok jelölésére) megtalálható az *uċuġma kuš* kifejezés, ami Özertural szerint lehet, hogy a madarakon belüli gyűjtőnév lehetett (Özertural 2004: 227). Elképzelhető, hogy ehhez hasonlóan a *Huasztuanift* szövegében is a madarak egy alcsoportját jelöli a kifejezés.

121. yerdäki baġrīn yorīġma tīnliġ Szó szerinti fordításban ‘a földön lévő, hasával menő élőlény’. Az *-(X)gmA* participiumi morfémaira ld. 41. sornál lévő jegyzetet. Özertural szerint a *baġrīn yorīġma tīnliġ* kifejezés feltehetőleg a csúszómászók ótörök megnevezése volt (Özertural 2004: 227). Hogy ez valóban így lehetett, azt alátámasztja, hogy ez a szó szerkezet gyakori a buddhista szövegekben is, ahol azonban az *-(X)gmA* már nem aktív morféma, csak lexikalizált alakokban fordul elő (Özertural 2004: 228).

129. öz ötägċi boltumuz A: we to the same degree owe life to the living beings, or: we are life-debtors to, or: we are debtors ourselves to, K: *igy életük* adósaivá lettünk. Az *ötägċi* az *öte-* ‘to carry out an obligation’ (ED 43) *+(X)gċi* suffixumos alakja (Erdal 1991: 372). Többféleképpen értelmezhető szövegrész, a szöveg eddigi kiadásaiban eltérő fordításokat találunk. Clauson nem is említi ezt az előfordulását az *ötägċi* szócikkben, csak egy későbbit: *ötægċi berimċi biz* ‘we are debtors’ (ld. 346. sor), melyet egyértelműen a vallási kötelességek elmulasztására vonatkoztat (ED 53). Az *ötæg berim* szópár a buddhista szövegekben is a vallási kötelességeket jelenti (ED 50). Erdal a hendiadioinnak ‘guilty’ jelentést ad meg (Erdal 1991: 372). A nyelvtani értelmezés eltérő variációit az ‘élőlények’ jelentésű *tīnliġqa turaliġqa* hendiadioin datívusz esetragos alakja, valamint az *öz* szó számos jelentése (‘lélek, lét; (saját) maga’) teszi lehetővé.

133-134. saqīnċin sōzūn qīlīnċin ‘gondolattal, szóval, vagy cselekedettel’. A keresztény gyónásban megtalálható szófordulat ótörök párhuzama.

134-135. on törlüg suy yazuq A: the ten kinds of sins, K: a tízféle vétek. A *suy* < *tsuy* ‘sin’ a kínai *tsui* átvétele. A buddhista és manicheus irodalomban egyaránt használatos (ED 556). A *yazuq* az ótörökben egyaránt használatos (tudatos) ‘sin’ és (tudattalan) ‘failing, defect’ jelentéssel (ED 985). Ebben az összetételben úgy tűnik, a *yazuq* csak tudatos bűnt jelent,

ahogy azt a következőkben láthatjuk: A *tizféle bűn* a manicheizmusban a következőket foglalja magában: 1. hamisság 2. hamis eskü 3. hamis tanúskodás 4. rágalom 5. pletykával két ember viszonyának megrontása 6. a szív és a tudat megrontása 7. varázslás 8. élőlény elpusztítása 9. félrevezetés 10. a ház tartalékának felélése. Ezek a ‘Nap és Hold Istenének’ (*kün ay tängri* ‘tkp. Jézus’) nem tetsző dolgok. Ez a felsorolás lefedi a zsidó és keresztény tízparancsolatok egy részét, de azoknál kevésbé átfogó, és nagyobb teret szentel a hazugsággal (szóban) elkövetett cselekedeteknek (1., 4., 5., 6., 9.). Összehasonlítva a zsidó/keresztény hagyománnyal, az isten ellen való vétkek közül megtalálható bálványimádás (~ 7. varázslás) és Isten nevének hiábavaló kimondása (~ 2. hamis eskü). Az ember elleni vétkek közül megtalálható az élet szentségének megtörése (8. minden élőlényre kiterjesztve), a hamis tanúzás (3.) és a mohó kívánság vétké (10.).

145. *yilwi* A: black magic, K: varázs, ED: sorcery, witchcraft (919). A korábbi etimológiai megfejtési kísérletek tévesek morfológiai szempontból miszerint a *yel* ‘wind’ alapszóból és a *-vI* szuffixumból származna, mivel a *-vI* deverbális nomen és nem denominális nomen képző. Erdal is jövevényszónak tartja, de a szogdból származtatató nézetekkel szemben inkább a mongolból: *elbe(sün)*, irod. mong. *ilbe, ilbi*, a török szókezdő *y*-t pedig a *yel* analógiájával magyarázza (Erdal 1991: 336). Majd az ótörök alakot a mongol visszakölcsönözte: mo. *ilbi, jelbi, jilbi, jilbi* ‘magic, witchcraft’, *jilbi* ‘to practice witchcraft’ (Lessing 1960: 402-403). Ld. *gyüülöl* (TLH 414-417).

148-149. *täwlädimiz kürlädimiz* Clauson szerint a *tevle-* ‘if we have been somewhat deceitful and tricky’ (ED 440) valamint a *kürle-* (hap. leg.) (ED 745) igék valószínűleg az azonos jelentésű *tev* ‘trick, device’ (ED 435) és *kür* (ED 735) *+IA-* denominális verbum képzővel ellátott alakjai, mindkettő hap. leg. jelzettel szerepel. A névszók egyaránt kimutathatók buddhista és manicheus forrásokból.

153. *ilki özün bu özün* A: with the first self (and) with this self, K: korábbi önmagunk és mostani önmagunk által. Clauson a buddhista terminológia alapján a manicheus szövegben is reinkarnációt feltételez: ‘in a previous self (i.e. incarnation) and in the present self’; buddhista szövegben: *ilki etözlerde* ‘in former bodies’ (ED 140). Skjærvo is említi újjászületést azoknál a lelkeknél, amelyek nem találtak megváltásra, vagyis arra „kárhoztatnak”, hogy újra anyagi testbe szülessenek (2006: 51). Asmussen véleménye szerint korábbi lényünk (*ilki öz*) az a még „nyers”

való, amelyet az emberek születéskor kapnak, amely a tan megértésével és elfogadásával változhat a jelen lényünké (*bu öz*) (1965: 218). Hasonló magyarázat található Simonnál is: a testből és húsból álló „régien/ember” a tudás megszerzésével és a tudatosodással elindul a megváltás felé, az „új ember” kiteljesedése felé (Simon 2011: 426).

154. uzuntonluğ urî A: long-mantled K: hosszú köntösű fiak, Kak: papi ruhás ifjak, ED: *uzun tonluğ* ‘woman’, a ‘monk’ jelentést elveti (520). Clauson az idevágó szövegrészt a következőképpen értelmezi (ED 197, *urî*): *ilki özüin bu özüin uzuntonluğ urîlar öz bolup* ‘in a previous incarnation or the present incarnation by ... women and boys’, ahol az *özüin* szót a szogd eredetű *ažun* ‘life, living being’ (ED 28) elírásának tartja. Ezt a véleményét az *öz* szócikkben fejti ki (ED 278). Az ő értelmezésében az *urî* az *uzuntonluğ*-gal hendiadioint alkotna. Ismert azonban az *uzuntonluğ tîši* kifejezés is, ami ‘szerzetesnőt’ jelent, így az *uzuntonluğ* ebben a szövegrendszerben csak ‘papi, szerzetesi’ jelentésű lehet, az *uzuntonluğ urî* pedig papi vagy szerzetesi, beöltözött férfi vagy ifjú.

162-163. äki aġuluğ yol A: the two poison roads, K: a két méregút, Kak: kettős mérgű út. A pokol (*tamu*) kapujához vezető két út: a hamis tan követése, illetve a démonimádás.

tamu Átvétel a szogdból, szogd *tam* ‘hell’ (*tamîk* ‘hellish’) < Avesta *təmah*, végső fokon: IE *témH-es ‘sötétség’ (Gharib 2004: 387), vö. latin *temere* ‘véletlenül’, t.i. vakon, sötétben. Manicheus, buddhista és muszlim vallási szövegekben egyaránt előfordul ugyanebben a jelentésben. A pokloknek több fajtája van. A buddhizmusban: tüzes, jeges, „szomszédos” és „alkalmi” poklokban bűnhődnek az emberek haláluk után, az iszlám szerint a „a pokol lakóit tűz, hideg, kígyók, skorpiók, ütlegek, bűz gyötrik” (Glasenapp 1993: 400). A keresztények hite szerint a bűnösök haláluk után a pokolba kerülnek. Közös pont a pokloképekben: a tisztátalan, bűnös élet után a bűnhődés helye, valamint a démonok (ördögök) lakóhelye. A manicheizmusban a Sötétség Birodalma a gonosz és a forytogó nyugtalanság „alvilági” gyűjtőhelye (Simon 2011: 401).

181-182. yäk ičkäk A: the devil and the demon, K: ördög, démon, Kak: húsevő és vérivó démon. Clauson nem fogadja el az elméletet, miszerint *yäk* a *ye-* ‘to eat’ ige képzett (*yä-k* vagy *yä:k* < *yä-gäk) formája (ED 910), ezzel párhuzamosan az *ič-gäk* hasonló képzésű szó, és valószínűleg kétféle típusú demont jelölnek. Az előbbi a démon, amely folyamatosan eszik, az utóbbi amely folyamatosan iszik. Kakuk fordítása ezt az elméletet tükrözi. A néhány dél-szibériai nyelvjárásban megtalálható *ček*

‘glutton’ adat ezt az elméletet látszik alátámasztani. Clauson az *ičkäket* téves analógiával kialakult képzett szónak tartja a *yäk* mintájára. A *yäk* a korábbi alak, az *ičkäk* pedig mindig az előbbivel együtt fordul elő (ED 24). Szövegünkben hendiadioinként értelmezhető.

194-195. biltükümüzdä bärü A *-DOk+da* (participium + lokatívuszi szuffixum) *bärü* megvan a rovásírásos feliratokon is temporális funkcióban. A cselekvő kifejezésére az igenév képző és az esetrag között poszszeszív szuffixummal bővíthető (Erdal 2004: 318).

195-196. äki yiltiz üč ödki nom ‘a két gyökér és a három idő vallás(a)tana, a manicheizmus’. Az *äki yiltiz* ‘a két gyökér’, vagyis a két princípium: a Fény és a Sötétség. Ezek eredeti állapotukban függetlenek és öröktől fogva léteznek. Az *üč öd* ‘a három idő, három világkorszak’ jelentésű. Az első szakaszban, (vagyis a kezdet) a Fény és a Sötét még elkülönült egymástól, a középső szakaszban (vagyis a jelenben) a két szubsztancia összekeveredett, és ekkor történnek az isteni kísérletek ezek szétválasztására. A végső szakasz (azaz az eljövendő) pedig, amikor a Fény és a Sötét ismét különválnak, és a két princípium visszakérül eredeti helyzetébe. Az *äki yiltiz üč ödki nom* kifejezés azt a tant illetve vallást jelenti, amelyik a Két Gyökér és a Három Idő köré épül, vagyis magát a manicheizmust (Özertural 2008: 18).

197. yaruq yiltizi tängri yeri A: the light principle, the Realm of God, K: a fény gyökere, az ég országa.

198. tünärig yiltizi tamu yeri A: the dark principle, the Realm of Hell, K: a homály gyökere, a pokol országa.

tünärig A: dark, K: homály. A *tünär-* ‘to be or become dark’ (ED 524). Jelen szövegben csak a két gyökér (princípium) oppozíciójának kifejezésében fordul elő (a Sötétségre a szövegben végig a *qara* használatos). Az ótörökben főként manicheus szövegekből mutatható ki, de buddhista és muszlim szövegekből is adatolható.

199. yer tängri Utóbbi itt ‘ég’ jelentésben a föld-ég oppozíció kifejezésére.

yer tängri yoq ärkän A kezdeti korszakra utal, az anyagi világ létrejötte előtt, amikor csak a Fény és a Sötétség létezett (Simon 2011: 402).

200. ärkän ‘miközben, mialatt’, temporális kötőszó az *är-* ‘lenni, létezni’ ige megkövesedett alakjából (< *ärür kän, Erdal 2004: 124).

202. nädä ötrü A: why, K: hogyan. Az ablatívusszal járó *ötrü* névutó jelentése ‘ezt követően, emiatt’ (ED 64). A 201-205. sorokban lévő függő mondat alárendelői részét vezeti be, így a szerkezet jelentése ‘tudtuk,

miért ...’. Csak a függőmondatok esetén használható ‘miért’ jelentésben (vö. Erdal 2004: 504).

203. qaltı Kérdő névmás, Erdal szerint egy összevonódott *qa+la+tı* formából. Ugyanabból a *qa nominális többl képezve, mint a *qač* ‘how many?’, *qayu* ‘which?’ stb. kérdőnévmások (Erdal 2004: 215).

206. arqun A: finally, K: ősi (föld és ég). Az *arqun* szónak két jelentése lehet: az egyik ‘cross-bred’, a másik ‘next year’ (ED 216). Clark (2010) szerint az első jelentést kell alapul venni, mivel a manicheus terminológiában ez a szó a világ „összekeveredett” természetére utal. Vagyis a 206. sorban az „*arqun yer tängri*” ‘az összekeveredett föld és ég’ jelentésű. Az *arqun* szóhoz ld. 18-19. jegyzet.

207. –gAy A jövő idő kifejezésére használt suffixum, nem mutatható ki az orhoni feliratokból (helyette *-dAčI*), viszont általános az ujjur forrásokban. Participiumként nem, kizárólag predikatív funkcióban használatos (Erdal 2004: 233, 243-244).

209. kesrä Már a rovásírásos feliratokon is mind lokális, mind temporális funkcióban előfordul: ‘behind; after, afterwards; in the west’ (ED 751). Erdal egy **ke+sin+rä* alakot feltételez, amelynek a névszói töve egyezik a *ke+din* ‘behind’, *ke+rü* ‘back’ stb. névszók tövével. A *+rA* a gyakran használt ótörök direktív-lokatívuszi rag, amely megtalálható az *ičrä* ‘inside’, *tašra* ‘outside’ stb. határozószókban is (Erdal 2004: 179).

212-213. ĩnantımız tayantımız Az *ıman-* ‘to trust, rely on (someone)’ (ED 188) igével együtt fordul elő a szövegben a *tayan-* ige, amelynek ‘to support oneself by, lean on’ jelentése mellett itt az elvont ‘rely on (someone or something)’ (ED 569) jelentéssel az előző igét erősíti. Mindkét ige már elég korán adatolható az ótörök forrásokban.

213. niğošak A: Auditor, K: hívók. A szogd *nyg`wš (ni-γōš)-* ‘to hear’ (Gharib 2004: 250) > *nywš`k* ‘Auditor’ (Gharib 2004: 238) átvétele. A manicheus egyházi hierarchia legalsó fokán található hallgatók, akik fő feladata a vallási előírások betartása mellett a kiválasztottnak engedelmeskedni, valamint őket táplálni és ellátni. A hierarchia tetején Máni állt, majd halála után az utóda: a Vezető. Az egyház hivatalos ötszintű felosztása a következő: Tanítók vagy Mesterek, püspökök, presbiterek, kiválasztottak, hallgatók (Simon 2011: 429).

214. tört yaruq tamğa A Fény négy pecsétje: a szeretet, a hit, az istenfélelem és a bölcsesség. Másutt ezek a helyes élet parancsai a manicheusok (azon belül az electusok, vagyis kiválasztottak) számára. A Három

Pecsét: a száj, a kéz és az öl pecsétje (*tria signacula oris et manuum et sinus*) (Simon 2011: 428) és a negyedik pecsét: Máni („a próféták pecsétje”) (Simon 2011: 451). A száj pecsétje a szó tisztaságát és a bizonyos étkezési szabályokat jelenti (húsevés és alkohol ivás tilalma, böjt). A kéz pecsétje (másnéven a „kezek békéje”) az erőszakmentesség (tilos bármilyen élőlényben kárt tenni, mert hordozza a Fényelemeket). Az öl pecsétje pedig a cölibátus, tartózkodás a testi örömeiktől. A pecsét a szíven: a legtöbb vallásban (kereszténység, iszlám) a hit elfogadása, a hit törvényei szerint cselekedni és élni.

tamga A rovásírásos feliratokon nem fordul elő, csak származéka a *tamgačir* tisztségnév. Általánosan az állatok billogozására szolgáló jelet hívták így, majd a kínai hivatalos iratokon található pecséteket is. Beke-reült a mongolba is *tamaga* alakban. Muszlim és nem muszlim forrásokra kiterően terjedelmes jelentéstani leíráshoz és az előfordulások részletezéséhez, ld. Doerfer (1963-1975/2: 554-565). Átvitt jelentésben a buddhista ótörök szövegekből is kimutatható.

215. amranmaq ‘a loving disposition’ (ED 164, Erdal 2004: 111 ‘to love’ < *amra-* ‘to be contented, at peace’ + refl. szuff.). Főleg vallásos szövegekben, manicheus és buddhista forrásokban (utóbbiakban ‘bujaság, vágy’ jelentésben is) gyakori. Vö. mongol *amarag* ‘love, affection; beloved, dear’ (Lessing 1960: 36).

221-223. biligimizni köngülümüzni bu tört törlüg tängrilärdä ağıt-dimiz ärsär A: if we should have let (have removed) our intellect and our heart *get away* from these four kinds of god, K: szívünket e négyféle istentől elfordítottuk. Clausonnál az *ağ-* ‘to rise (from somewhere); to climb (up something)’ ige műveltető alakjaként található meg (ED 81), Asmussen szerint, hogy az *ağıt-* igét használták ebben a környezetben talán a buddh. *āsrava* befolyásával magyarázható (Asmussen 1965: 221). A szkrt. szó jelentése: ‘what leaks out’, a testből eredő illúziók folytonos áradására vonatkozik. Asmussen itt valószínűleg tévesen az *akī-* ‘to make flow, to send out’ igét feltételezte.

229. čaxšapat (*čiršapat*) (< szogd *črš’pδ*, vö. szkrt. *śikṣāpada*) (Erdal 2004: 103). Megtalálható buddhista és manicheus vallási szövegekben is. Előfordulása igei szerkezetekben: ~ *tut-* ‘megtartja a parancsolatot’ (319-320. sor), ~ *sī-* ‘megszegi a parancsolatot’ (238-239. sor). Hónapnév elnevezésben is előfordul: ~ *ay:* a 12. hónap. A buddhista terminológiában inkább ‘good behaviour’, mint parancs (ED 412). A hallgatókra (auditorokra) vonatkozó tíz parancs: 1) a hamis istenek és tanok megtagadása,

2) a beszéd tisztasága (a hazugság tilalma), 3) az étkezés tisztasága (hús- és alkoholtilalom), 4) ügyelni arra, hogy a prófétákról tiszteletlenül ne beszéljen, 5) házassági hűség, és a bűjt napjain önmegtartóztatás, 6) azok segítése, akik szenvednek vagy megtartóztatják magukat a kapzsiságtól, sóvárgástól, 7) tartózkodni a hamis prófétáktól, 8) szükségtelenül nem ártani semmilyen létezőnek, 9) tartózkodni a lopástól és csalástól, 10) tartózkodni a mágiától, mágikus szerektől és egyéb ártó dologtól (Skjærvo 2006: 55). Jelentős átfedések figyelhetők meg a keresztény és zsidó tízparancsolattal, valamint a buddhista nyolc nemes erénnyel (pl. helyes beszéd, helyes életmód, helyes cselekvés).

230-231. üč aǰzīn üč köngülün üč älgin bir qamaǰ özün A száj, a szív, a kéz és a teljes valóval betartandó parancsolatok. A háromszor három meg egy parancsolat alkotja a tíz parancsolatot.

231. tükäti A ‘to bring to an end, complete’ *tükät-* ige határozói ige-névi alakja, ‘completely’ jelentésben (ED 479). Ahhoz az igékből képzett konverbiumi csoporthoz tartozik, amelyek lexikalizálódtak határozószó, névutó vagy egyéb alakban (pl. *yan-a* ‘again, moreover’ < *yan-*, *qudī* ‘down’ < *qud-*) (Erdal 2004: 312).

232. –mAk kǰrgǰk Szerkezet a szükségesség kifejezésére, ‘(it is) necessary’ értelemben (Erdal 2004: 415). A múlt idő kifejezéséhez a szerkezethez még az *är-* ige múlt idejű alakja járul (ld. 301-302. sor). Ez a szerkezet a rovásírásos feliratokból nem mutatható ki, manicheus és buddhista forrásokban gyakori. A *kǰrgǰk* önálló előfordulásban: ‘szükség’ jelentésben szövegünkben a 326. sorban az *ägsük* ‘hiányosság’ szóval együtt. ld. még 285. sorban *ančulasīq kǰrgǰk* szerkezet.

233. ät’ öz ät ‘hús’ + *öz* ‘lélek; lényeg’ > *ätöz* ‘hús és lélek’, vagyis az ‘élő test’, előfordul ‘maga, saját maga’ jelentésben is. Buddhista és manicheus terminológiában az élő/múlándó test meghatározására használták, amely a bűnök és tisztátalanság helye. A kopt Kephalaiban (Hasznos 2011: 119, 10. sor) is a ‘hús’ jelentésű szó szerepel, amikor a hús-vér testre utalnak. A keresztény terminológiában is megjelenik ez a kétfajta értelmezés, egyrészt a fizikai test, másrészt a bűnös emberi természet materializálódása. Kósa is „hústest” fordítást ad egy manicheus kínai szövegben a kínai megfelelőnek, párhuzamba állítva az *ätöz*-zel (Kósa 2011: 232). Elgondolkodtató az az egyezés, amit szintén Kósa említ a pártus *grīw* ‘lélek’ szó kapcsán, melynek csakúgy, mint a tör. *öz* szónak, szintén van ‘önmaga, sajátmaga’ jelentése (Kósa 2011: 232).

233-234. ät' öz säwiginčä yorïp A *säwig* jelentése lehet egyaránt ‘loving’ és ‘beloved’ (Erdal 1991: 201-202); így jelen kifejezés jelentése szó szerint ‘úgy élni, mint a testet szerető; úgy élni, mint aki a testet szereti’. A *yori-* igének lehet ‘to live’ jelentése is, Erdal az *Irq Bitig*ből hoz párhuzamos helyeket, így: *otsuz suvsuz qaltï uyïn, näčük yoriyïn* (IrqB 45) ‘In what way should I manage without grass and water? How should I live?’ (2004: 325). A *Huasztuanift*ban hasonló jelentésben előfordul a *yori-* ige a 363-365. sorokban is.

234. eš tuš Már a korai forrásokban együtt olvasható ‘comrade’ jelentésben (*eš* ‘companion; one’s equal’ és *tuš* ‘equal, equivalent’ ED 253-54, 558).

adaš Előfordul az *eš* azonos jelentésű szóval együtt is, főleg ujjur és manicheus szövegekben.

qudaš (hap. leg), talán a modern törökből kimutatható *quda* ‘svat etc.’ szó (Blagova 2000: 101) és a *daš* összevonódásának eredménye.

Itt valószínűleg a hangzás is (szótagszám, rím) szerepet játszott a megközelítőleg azonos jelentésű szavak egymás után rendezésében.

236. köngülün körüp Clauson szerint a *kör-* igének lehet ‘to look to, i.e. obey (someone)’ jelentése is, így a szövegrész fordítása: ‘i.e. followed their thoughts’ (ED 736).

236-237. yilqï barïm Hendiadioinként csak rovásírásos és ujjur forrásokban fordul elő, a későbbi szövegekből már nem mutatható ki (Erdal 1991: 292). A *yilqï* ‘livestock’ szót használták a buddhista terminológiában az „emberek” gyűjtőnévvel szemben az „állatok” megnevezésére is (ED 925-926). Oppozícióként is előfordul: *tört adaqlïg yilqï* és *säkiz adaqlïg barïm* (ED 366). A szakirodalomban meglehetősen eltérőek a vélemények a „nyolclábú állat” magyarázatához kapcsolódóan. Erdal szerint a páratlan ujjú patások csoportját jelöli, míg más vélemények szerint a teherhordó, igavonó állatok négy lába és a szekér négy kereke adja a nyolcas számot. (Bővebben, ill. a magyar vonatkozásokhoz ld. Berta-Homoki Nagy 2004: 15-33, TLH 102)

yilqïqa barïmqa bolup A szövegrészre vonatkozó fordítási javaslatok nagyon hasonlóak Tuguševánál, Asmussennél és Karánál is: „jószággal és vagyonnal törödtünk”, Erdal a két szót hendiadioinként értelmezte. Ő külön említést tesz arról a néhány előfordulásról, ahol a datívusz esettel ellátott névszó és *bol-* együtt szerepel, és ‘válik valamivé’ jelentést kaphat, azonban egyik idézett példáját sem ez alapján fordítja. Ennek a szerkezetnek a következő fordítást adja: ‘being busy with tending li-

vestock’ (2004: 368). Másutt a *bol-* ige datívuszi vonzatos szerkezetének jelentése ‘törődni valamivel, aggódni valami miatt’, például: *alqinčuu ödgä boltumuz* (M III. Nr. 12 v 3) ‘wir haben uns um die Stunde des Hinscheidens gekümmert’ (Zieme 1969: 110). Clauson a *barim* szócikk alatt ehhez a szövegrészhez más olvasatot, és ebből következően más fordítást is ad: *yilqıqa barımqa bulup* ‘obtaining livestock and property’ (ED 366).

239-240. ägsüttümüz käreğittimiz ärsär A: if we should somehow have put up with defects and errors (viz. in the keeping of these commandments), K: ha valamiképp csonkítottuk, szűkítettük, ti. a tíz parancsolatot. Az *ägsü-* ‘to be or become defective, deficient, lacking’ (ED 117) és a *käreğä-* (ED 743 jelentés nélkül) ‘hiányosnak, szűken mértnek, kevésnek lenni’ igék hendiadioinos szerkezetének tűnik. Ebben az esetben a szövegrész jelentése: ‘valahányszor hiányosnak, elégtelennek bizonyultunk’. Ugyanakkor a *Huastuanıft* szövegében nem mindig írják ki a két *-tt-* hangot, ha a műveltetői *-(X)t-* és a múlt idő jele egymás mellett áll. Így például a 125. sorban *ürkitimiz* igének *ürkittimiz* az olvasata, a 126. sorban az *açittimiz* esetében *açittimiz*, a 127. sorban az *agrütimiz* helyett *agrüttimiz*. Így jelen szöveghely esetében lehetséges az *ägsüttümüz käreğittimiz ärsär* olvasat is, amelynek a jelentése így: ‘valahányszor hiányosan vagy elégtelenül [teljesítettük]’.

243. +kA Datívuszi esetrag, itt temporális funkcióban: *künkä* ‘naponta, egy napon belül’ (Erdal 2004: 367).

tört alqış A napi négy imát hajnalban, délben, naplementekor és éjjel végezték, szigorú előírásokat követve, amelyek meghatározták a rituális mosakodást, az ima szövegét és az imádkozás szertartását. Nappal a Nap, éjjel pedig a Hold felé fordulva imádkoztak, ha egyik sem volt látható, akkor északi irányba vagy a Sarkcsillag felé (Skjærve 2006: 56). A kiválasztottaknak napi hét ima kötelező (Asmussen 1965: 222).

247. -sXk Erdal megnevezése szerint „projekciós participium”, amely vonatkozik a jövőbeli tervekre, elvárásokra, szándékokra. A szövegen belül előforduló *-k ~ -g* ingadozásra is valószínű magyarázatot ad: a másoló, aki az ujjur írásos szöveget másolta már nem ismerte ennek az alaknak a kiejtését (Erdal 2004: 301-302). Eddig csak a rovásírásos és manicheus forrásokból kimutatható szuffixum. ld. még 285-286. jegyzet

249. +tI Melléknévekből határozószók képzésére szolgáló szuffixum (Erdal 2004: 330).

253. alqış ötüg ‘ima’ és ‘fohász’ Egyik kiadásban sem fordítják külön, egyszerűen hendiadioinként ‘ima’ megfeleltetést találhatunk, kivéve Karánál. Az ő változatában „ha magasztalásunk, imánk nem tisztán szállt az égbe” fordítást találhatjuk, amelyben szintén a többiekétől eltérően a *tängri* szót ‘ég’ jelentéssel fordítja (Kara 2011: 200). Clausonnál is ‘praises and prayers’ szerepel, de egyaránt találhatunk, olyan forrásokat, ahol hendiadioinként (*ögmek alkış ötündiler* (U I.), illetve ahol az imák eltérő fajtájaként adják meg (*ögdi alkış esenlik* ‘praise, blessings and good health’) (ED 137-138).

254. arığin Az *arığ* amellett, hogy ‘clean, pure’ jelentésű, néha lehet határozószói használata is, ilyenkor a jelentése: ‘completely, thoroughly’ (ED 213). Azt, hogy itt a ‘teljesen’ határozószói használatát kell feltételeznünk, megerősíti az is, hogy a szón insztrumentáliszi jelölés található.

259. puşi (buşi) ‘alamizsna’ A kínai *po-ši* azonos jelentésű szó átvétele (DTS 128), az ótörökben is azonos szókezdővel, de a forrásokban p-/b-ingadozás is megfigyelhető (Erdal 2004: 100). Buddhista és manicheus szövegekben fordul elő, későbből nem adatolható (ED 377). A hallgatók öt kötelezettsége közül az egyik (tízparancsolat betartása, ima, alamizsna, böjt, gyónás). A felajánlás mértéke lehet hetede ill. tizede a javaiknak. Ezt a kiválasztottak táplálására és ellátására szolgáltatják (pl. kenyér, gyümölcsök, zöldségek, ruházat). A hallgatók így kárt okoznak az Élő Szellemnek, de ezt a kiválasztottak érdekében cselekszik, tehát vétküik megbocsátható. A tehetősebb hallgatók egyéb, akár pénzbeli segítséget is nyújthatnak monostorok építéséhez és fenntartásához (Skjærvo 2006: 56).

261. frišti A szogd *fryšty* ‘messenger, angel, apostle’ átvétele, ami a *fryšt-* ‘to send’ (Gharib 2004: 157) ige származéka. Más manicheus szövegekben néhol ugyanúgy értelmezték, mint a *burhan* szót, és együttes előfordulásuk miatt külön nem fordították (Özertural 2008: 143). Megtalálható középiráni forrásokban (*prystg*) Máni nevével együtt is ‘apostol’ jelentésben (Kósa 2011a). Az ótörök forrásokban leggyakrabban ‘angyal’ fordítással olvashatjuk (DTS 193).

262. xrošttag padwaytag tängri Szogd *pδw`xtq* ‘Answer, Padwakhte’, a szogdban a szó pártus eredetű ott *padwāxtag (Gharib 2004: 273). A pehleviben *xrōstan* ‘call, cry’ alakot találunk (MacKenzie 1986: 94). Török megfelelői: *oqıgli ündägli tängri* ‘prizyvajuščij bog’ (DTS 369). A második teremtés során a Sötétség fogságában lévő lélek felszabadítására az Élő Szellem szólítja az Első Embert, aki visszaemlékszik fénytől való származására, és válaszol (Simon 2011: 426). Így nyitja meg Hrostag isten a kaput

Hormuzta és az Öt isten előtt, hogy visszajussanak a Fény Birodalmába (Kara 2011: 203). Majd ez történik az egyéni megváltás folyamatában is: érkezik a „hívás”, és a megváltást kereső ember részéről a „válasz” (Simon 2011: 436). A manicheus szövegekben önálló istenekként szerepelnek, például a kopt Kephalaiban is (Hasznos 2011: 132).

262-263. tānrigārū bardači bošuntači A: (who) goes up to the heaven and is liberated, K: égbe tartó és megszabaduló. A *-dAčI* toldalék a *Huasztuanif*tben csak mint participiumi morféma fordul elő, nincs (a rovásfeliratokban láthatóhoz hasonló) finit jövő idejű használata. A korai ótörökben a *-dAčI* a szimultán vagy relatív jövő idejű alanyi vonatkozó mellékmondatok jelölésére volt használatos (Erdal 2004: 289). A *Huasztuanif*tben csak a *bardači bošuntači* kifejezésben találkozhatunk a morfémával (a 263. és a 271. sorban). A (nem korai ótörök) buddhista ujjur emlékekben az *-(X)gmA* és az *-(X)glI* morfémákkal már nem alkotnak mellékmondatokat, a funkciójukat a *-dAčI* veszi át, és így széles körben használattossá válik a szimultán alanyi vonatkozó mellékmondatok jelölésére (Özertural 2004: 229-230).

267. azu... azu... A kötőszó önállóan (vö. 237. és 288. sorok) és párosan is előfordul a szövegben. Nem lehet az *az-* ‘to go astray, to lose one’s way’ (ED 279) konverbiumi morfémával ellátott alakja egyrészt, mert az *aza* lenne (Erdal 2004: 338), másrészt mivel egyes esetekben az *ič* ‘the inside’, *oη* ‘front; face’ viszonyszavakhoz hasonlóan viselkedik: ellátható például poszesszívusszal és lokatívusszal: *azusīnta* ‘beside, on the side of’ (Erdal 2004: 406), vagy ekvatívusszal: *azuča* ‘on the other hand, otherwise’ (Erdal 2004: 326).

283. wusanti A: wusanti for 50 days, K: ötven napi böjt. A török szó a szogd *βws’nty* ‘fast’ átvétele, amely végső fokon a szanszkrit *upa-vastha*-ra vezethető vissza (Gharib 2004: 115). A manicheizmus egyik alappillére a böjt: a heti böjtöt a hallgatók vasárnaponként, a kiválasztottak hétfőnként tartották. A böjt más előírásaival kapcsolatban lehettek területi eltérések a manicheusok között. A wusanti az egyetlen szertartásos böjt, melynek előírását magának Máninak tulajdonítják (a többi a közösség később alkotta meg), és területi elhelyezkedéstől függetlenül betartottak (Asmussen 1965: 224). A böjt napok nem csak az ételfogyasztásra vonatkoztak, hanem ekkor közös szertartások zajlottak: gyónás, imák, prédikáció, majd közös könyörgés és felajánlás (Eif). ld. még 310. jegyzet. Buddhista megfelelője a szkr. *uposadha* (*posadha, posatha*) ‘the Buddhist sabbath, four times a month on which good laymen observed

8 sīla, confessed etc.’ (BHSD). Ezeken a napokon a buddhista közösség hasonló szertartásokat végez: a parancsolatok betartásának megfogadása, a vallási előírások recitálása stb. (BuddhL 281).

285-286. tāngrikā ančulasīq kǎrgāk ārti A *Huasztuanifiben* többnyire a *kǎrgāk* a *-mAk* toldalékkal áll együtt (így a 232, 301-302, 311, 316-317. sorokban). Ugyanakkor az ótörökben lehetséges volt, hogy a *kǎrgāk* a *-gU* vagy a *-sXk* „elvárás, várakozást” kifejező morfémákkal álljon együtt (Erdal 2004: 526-527).

298-299. ay tāngri kūnin sayu ‘a Hold isten minden napján’. A *sayu* névutó a *sa-* ‘to count’ (ED 781-782) ige *-(y)U* konverbiumi morfémával ellátott alakja, jelentése: ‘every’ (ED 858). A *sayu* időre és helyre vonatkozó kifejezésekben szerepel (Erdal 2004: 405).

A szövegben szereplő ‘Hold isten napjá’-t több helyen is ‘hétfő’-ként értelmezik (Asmussen 1965: 198, Erdal 2004: 397). A hétfő a manicheusok számára szent nap: a heti gyónás ideje (E1c). A kiválasztottak meggyónják vétkeiket, és megbocsátásért fordulnak Mánihoz, az istenekhez és a szertartás végén kölcsönösen megbocsátanak egymásnak (E1f). A hallgatók is ekkor fordultak megbocsátásért hittársaikhoz (Skjærvø 2006: 56).

299-300. tāngri nom arīg dintarlar A hallgatók gyónóimájának „címzettjei”: az istenhez, a tanhoz, a szent kiválasztottakhoz, tehát datívusszal kell értelmezni ezt a részt. Szembetűnő a buddhista párhuzam, a hívők menedékért és útmutatásért a három drágakőhöz (buddha-dharma-sangha) fohászkodnak. A három drágakő pedig maga Buddha (vagy buddha természet), a tan és a közösség (szűkebb értelemben szerzetesek/szerzetesnők közössége) (TJ).

310. yemki A szogd manicheus irodalomban: *ymk*, Gharib szerint a török *yimkā* ‘prayer, supplication (a Manichean prayer)’ átvétele (Gharib 2004: 447), Böhlig viszont török fejleménynek tartja a pártus *yamag* ‘twin’ szóból (E1f). A *yemki* ünnepeket a manicheus vallás vezető mártírjai emlékezetére tartották (pl. Máni, Jézus, a Három Presbiter stb.). Ezek az ünnepek megszakítás nélkül tartott kétnapos böjtöt foglaltak magukba (feltételezhetően ugyanazokkal a szertartásokkal, amelyeket a heti böjtnapokon is végeztek). Kivéve a Máni emlékezetére tartott *yemkit*, ez valószínűleg egy 26 napos böjti hónap volt (*čaχšapat ay*). Ezt követte a *Bēma yemki*, vagyis a Máni emlékére tartott böjti hónap 27. és 28. napja, a manicheus vallási naptár legnagyobb ünnepe. Egyúttal ez az egyházi év kezdete is (E1f). Ez volt az ideje az egész évi bűnök meggyónásának,

illetve a könyörgésnek ezek megbocsátásáért (Simon 2011: 428). A *bēma* (< görög *bēma* vagyis ‘platform, stage, judge’s seat’ (E1b)), amiről az ünnep a nevét kapta, egyrészt jelképezi az ötlépcsős trónust (szimbolizálva az egyház hierarchiáját), melyen Máni ül (Simon 2011: 418). Másrészt egyfajta „bírói szék”, vagyis Jézus trónja, mely előtt az emberek összegyűlnek az idők végezetén (Simon 2011: 427).

A hét *yemkire* a szakirodalomban eltérő magyarázatokat adtak, a források alapján is összesen négy, esetleg más megközelítéssel öt *yemki* számolható össze (E1f).

312. čaidanta A: at the Bēma (1965: 227), K: böjti csarnokban. Kósa a kínai *zhaitangot* megfelelteti a *čaidan* szóval (Kósa 2011: 265). A kínai manicheus forrásban, a Kompendiumban szám és funkciók szerint felsorolják a kolostor épületén belül található csarnokokat: a *Zhaijiang tang* a böjt és az előadások csarnoka (Kósa 2011: 225). Egy másik kínai forrásban azonban már minden, a manicheusok által lakott kerületben és faluban létező, önálló épületként, a „Böjt Csarnoka”-ként [*zhaitang*] említik (Kósa 2011: 265). Mivel a szó a manicheus vallási terminológia része, fordításunkban meghagytuk eredeti alakjában.

320. arīti Az *arīti*- ‘to clean, to purify’ (ED 207) ige határozói igenévi alakja, mely az alapigéből kiindulva ‘cleanly’ jelentéssel bírna, azonban általában ‘completely’ értelemben mutatható ki, főként buddhista és manicheus ótörök forrásokból (ED 211). Habár Erdal a szuffixum tárgyalásánál (2004: 312) ezt a szót nem említi, képzése és jelentése a *tükāt-i* ‘teljesen, egészen’ határozószóval analóg.

344. dinmurwa A: for the sake of the divine omen of religion (1965: 198), K: az isteni intés kedvéért; zoroasztriánus szövegben: *xūp murvāk* (Asmussen 1965: 229).

346. ötägčī berimči ‘bűnösök’, ld. 129. jegyzet.

352. űrkä Az *ūr* ‘a long time, a period extending far into the past’ (ED 193) +*kA* datívuszi esetraggal ellátott alakja, időhatározói funkcióban. Az esetrag időhatározói funkciójához vö. szövegünkben 243. sor.

űzüksüz Az *űzik* ‘broken, torn off’ (ED 285) nomen +*sXz* privatív szuffixummal ellátott alakja ‘uninterrupted, continuous(ly)’ jelentésben. Manicheus és buddhista ótörök szövegekben főleg hendiadioinként fordul elő, együtt az *amru*, *tutši* szavakkal (ED 286).

372. nom qutī Az Özertural által feldolgozott manicheus szövegekben háromszor fordul elő, amiből kétszer meghagyja *Nomkutmak*, egyszer pedig ‘Majestät der Religion’ fordítást ad (Özertural 2008: 56, 62, 78). A kifejezés a nyugati értelemben vett gnózis megszemélyesített formájaként értelmezhető (Özertural 2008: 134).